

Norsk klosterarkeologi – en forskningshistorisk oversikt

Af Hans-Emil Lidén

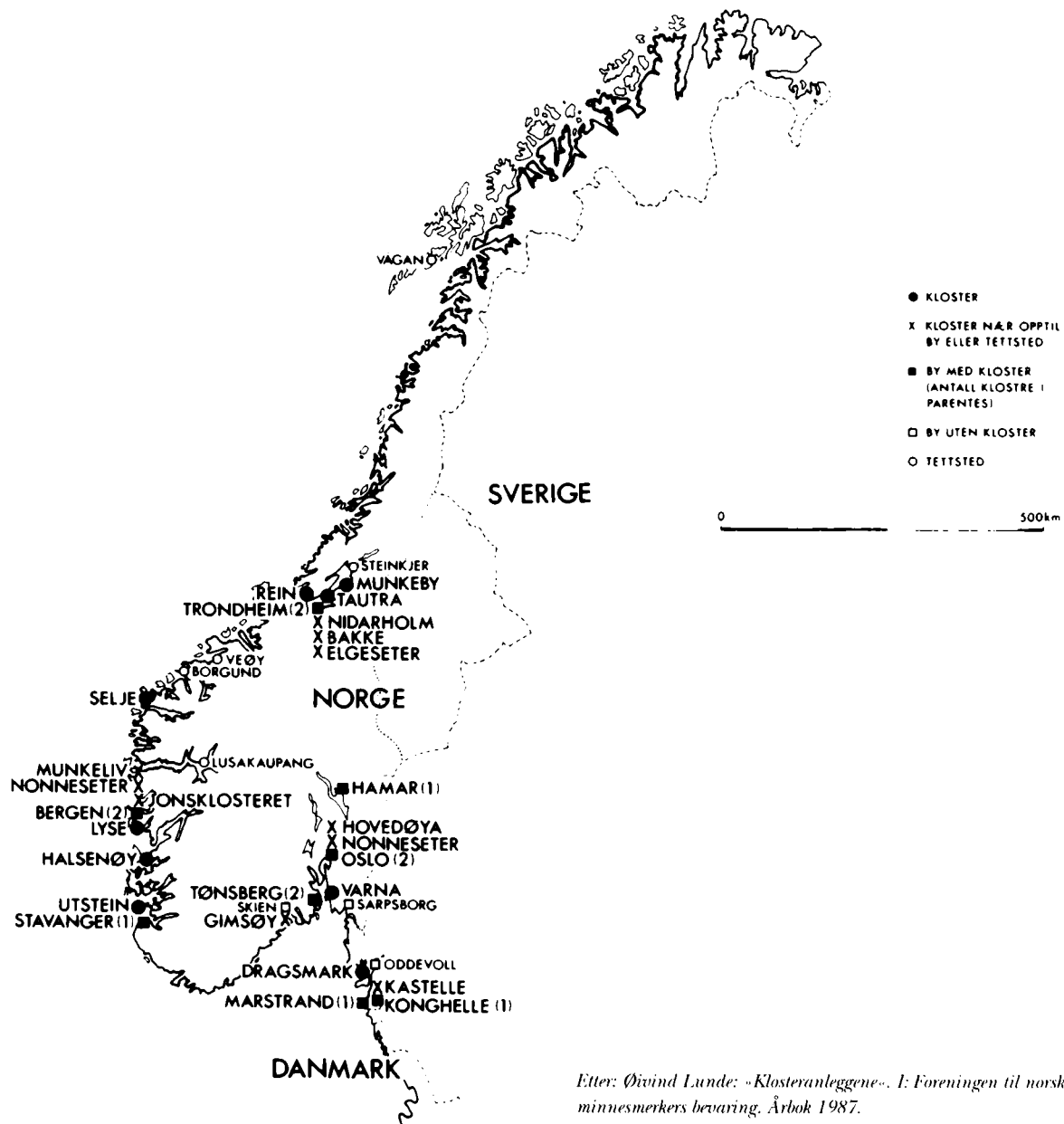
Innenfor det nåværende Norges grenser fantes det i middelalderen i alt 27 klosterstiftelser. De eldste av disse klostrene ble grunnlagt omkring 1100, de yngste i løpet av 1200-årene. Bare én senmiddelalderlig klosterstiftelse kjennes fra Norge: birgittinernes etablering av et kloster i Bergen, en etablering som besto i overtakelsen av det gamle benediktinerklosteret Munkeliv omkring 1420.

Det eldste klosteret i Bergen ble således nedlagt allerede på 1400-tallet. Det gjaldt også to andre bergenske klostre: Nommeseter kloster og Jonsklosteret. Dessuten ble en annen meget tidlig klosterstiftelse på Vestlandet nedlagt i denne perioden; nemlig Selje kloster i Nordfjord. De øvrige klostrene synes å ha eksistert frem til reformasjonen, men da ble samtlige oppløst og overtatt av Kronen som i første omgang ga dem til fortjente embetsmenn i forlening. Senere ble en rekke klostereiendommer frasolgt Kronen til private eiere.

Overdragelsen av klostrene innebar stundom at innehaveren av lensgodset og senere de private eiere etablerte sine hovedgårder i eller tett ved de gamle klosterbygningene. Ofte skjedde dette ved at en ny residensbygning ble bygget over en klosterfløy slik at denne i mere eller mindre ombygget form kom til å danne underetasjen i det nye komplekset. De øvrige klosterbygningene ble tatt i bruk som drifts- og lagerbygninger i den utstrekning de egnet seg til det

(som de oftest i høy grad gjorde). Bare én bygning ble da gjerne liggende ubrukt og uten vedlikehold; kirkebygningen. Antakelig fordi man tross alt nødvendigvis tok den i bruk for profane formål. Dette gjorde at klosterbygningene ble bevart mens kirkebygningene gjerne forfalt. Dette gjelder for eks. Utstein, Halsnøy og Olavsklosteret i Oslo. I ett enkelt tilfelle skjedde det motsatte. Av fransiskanerklosteret i Bergen er fortsatt kirken i bruk som domkirke (sterkt ombygget), mens selve klosteret er forsvunnet, til tross for at det etter reformasjonen ble innkorporert i bispegården. Denne ble imidlertid revet til grunnen i forrige århundre. En rekke klostre ble likevel ikke tatt i bruk på denne måten. De ble liggende øde og forsvant etterhvert helt eller delvis fordi de gjerne ble brukt som steinbrudd av lokalbefolkningen rundt om. I slike tilfeller er det bare ved hjelp av arkeologiske utgravninger sporene av klosterbygningene kan påvises.

I flere hundre år ble altså klosterbygningene skallet og valt med etter eiernes forgodtbefinnende. Ikke et eneste norsk kloster ble etter reformasjonen tatt i bruk på en måte som kunne sies å representere en naturlig fortsettelse av det formål det var bygget for. Det nærmeste vi kommer en slik løsning, er Nonneseter kloster i Oslo som utover i 1500-årene fortsatte sin tilværelse som jomfrustiftelse. Men denne ordningen tok slutt før 1600.

Etter: Øivind Lunde: «Klosteranleggene». I: Foreningen til norske Fortidsminnesmerkers bevaring. Årbok 1987.

Den første som ser ut til å ha oppfattet restene av de gamle klostrene som minnesmerker av historisk/antikvarisk interesse, er Gerhard Schønning (1722-1780) som på sine reiser rundt om i landet i 1770-årene tegnet grunnplaner av alle synlige rester av klostrene i Trøndelag, bl.a. Munkeby kirkeruin som han helt korrekt oppfattet som restene av en klosterkirke. Dessuten var han den første som målte opp klosterruinene på Hovedøya ved Oslo. En annen som også kom til å interessere seg for klosterruiner var offiseren og kartoppmåleren Lorentz Dietrich Klüwer (1790-1825), som i forbindelse med sine embedsreiser i Trøndelag og på Vestlandet registrerte sporene etter Elgeseter kloster ved Trondheim, Selje kloster og Jonsklosteret i Bergen. Om trent samtidig ble deler av ruinene av Lyse kloster ved Bergen registrert for første gang.

Noen systematisk undersøkelse av ruinene var det likevel ikke tale om. I første omgang ble bare synlige rester registrert – noe forsøk på å blottlegge skjulte bygningesrester i større omfang ble ikke gjort. Det skjedde først i 1840-årene i den nystartede Fortidsminneforeningens regi. Eiendommelig nok, kan man si, ble utgravningen av en klosterruin noe av det første denne foreningen påtok seg. Det dreier seg om ruinen på Hovedøya som ble gravd ut under stor publikumstilstrømning, ja med dronning Josephine selv som interessert tilskuer. Arkitekt Nebelong ledet arbeidet. Valget av en slik første arbeidsoppgave for Foreningen var neppe tilfeldig. Noe av det første styret – eller Direktionen som det het den gang – gjorde, var å dra på befaringsrundt Christiania på jakt etter arbeidsoppgaver som kunne gjøre Foreningen kjent. Man besøkte Akershus, Gl. Aker kirke, Oslo bispegård og Hovedøya. Og valgte altså å ta fatt på en utgravning av klosteru-

inene. At valget var fornuftig, viste publikumstilstrømningen.

Å oppfatte utgravningen av Hovedøyklosteret som en arkeologisk undersøkelse i vår betydning av begrepet, ville imidlertid være helt galt. En uttalelse fra historikeren, riksarkivar Chr. C.A. Lange, som nettopp i 1840-årene arbeidet med en norsk klosterhistorie (utg. 1847/1856 og fortsatt vårt norske standardverk!) er opplysende i så måte. Lange bygget sin fremstilling utelukkende på skriftlige kilder. I forordet til boken skriver han at »vi have anseet en antikvarisk Undersøgelse om de endnu tilværende Klosterlevninger for dette Arbeide uvedkommende«. Dette fordi han så det som sin oppgave å behandle klostrenes middelalderhistorie – »fra deres Opkomst til deres Undergang i Norge« – som han selv uttrykker det. »Deres senere Skjebne som privat eller bortforlænet Gods hører ligesaalidt hid, som Underretning om hvorledes deres Mure efterhaanden faldt i Gruus«. Det Lange mener med dette må være at »en antikvarisk Undersøgelse« bare ville kunne belyse klostrenes *senere* historie – »hvordan deres Mure efterhaanden faldt i Gruus«. Uttalelsen viser hvilke høyst begrensede forventninger man den gang hadde til resultatene av en utgravning. Vel kunne de stadfeste at det hadde eksistert et kloster på stedet, og i beste fall kunne man få et inntrykk av anleggets størrelse og form, men man hadde ingen forestilling om at man ved hjelp av systematiske undersøkelser kunne få vite noe om anleggenes *historie*, d.v.s. skiftende skjebne, bakenfor den tidsalder da de forfalt og etter hvert nådde den tilstand de var i ved blottleggelsen. Dette gir oss et høyst nødvendig korrektiv når det gjelder vår oppfatning av hva som var hensikten med forrige århundres avvekkinger av klosterruiner. De var *ikke* arkeologiske utgravninger i vår

forstand. Fra 1860 og utover ble det satt i gang utgravninger og avdekkinger av en rekke norske klosteranlegg. Drivkraften i dette arbeidet var Nicolay Nicolaysen (1817-1907), en mann som kom til å dominere norsk fortidsminnevern i et halvt århundre, både som formann i Fortidsminneforeningen (1851-1899) og statslønnet antikvar (fra 1860). Han organiserte arbeidet, selv om han ikke personlig kom til å lede undersøkelsene av alle anleggene. Listen omfatter ti anlegg som ble undersøkt i løpet av perioden 1860-1892 – fire av dem i flere vendinger. Resultatene av undersøkelsene ble i første omgang publisert som korte notiser i Foreningens årsskrift.

Arbeidene besto vanligvis i at man lokaliserte murverk og rensket det frem ned til gulv- eller sokkelnivå. »Utgravningene« innskrenket seg således stort sett til fjerning av rasmaser. Bare i et par tilfeller ble utgravninger i en mere moderne betydning av ordet foretatt. I 1879 avdekket domkirkearkitekt Chr. Christie området sør for kirkeruinen på Tautra og sporet sylsteinsrester etter trebygninger der. I 1880 blottla en annen kjent norsk »arkeolog-arkitekt«, Peter Blix, fundamentene for en eldre kirke under fransiskanerkirken i Bergen i forbindelse med at en mengde 16- og 1700-tallsbegravelser under gulvet i kirken ble fjernet.

Omkring 1890 gikk Nicolaysen i gang med utgivelsen av en serie publikasjoner om norske klostre. Serien omfatter et hefte om Lyse kloster (1890), Hovedøyklosteret (1891) og Selje Kloster (1892). Disse heftene var han selv forfatter til. I tillegg kom i 1893 B.E. Bendixens hefte om Nonneseter kloster i Bergen i samme serie.

Man kan spørre seg om hvorfor akkurat disse an-

leggene fikk sine særpublikasjoner. De tre heftene Nicolaysen skrev teksten til selv hadde det til felles at de handlet om anlegg som var godt bevarte i den forstand at der fantes rester både av kirken og de øvrige bygningene rundt klostergården. Det var derfor mulig å danne seg et helhetlig inntrykk av anlegget. De var dessuten (kanskje nettopp fordi de var så helhetlige?) blitt undersøkt på ny i 1880-årene; to av dem av Nicolaysen selv, det tredje (Selje) av arkitekt Joh. Meyer som var Nicolaysens nærmeste medarbeider på området, og som bl.a. hadde stått for oppmålingen av Lyse og Hovedøya. Bendixens Nonneseterpublikasjon omfattet derimot bare kirken, men i dette tilfellet var det blitt foretatt en undersøkelse som p.g.a. forholdene (det skulle bygges nye hus på kirketomten) var mere omfattende enn bare å spore murene og rense dem frem. Det hadde arkitekt Peter Blix gjort allerede i 1872. I 1892 ble hele kirketuftens gravd ut ned til steril bakke under ledelse av arkitekt Schak Bull, og de middelalderiske gravstedene ble registrert.

De fire publikasjonene i serien er skåret over samme lest og viser at Nicolaysen og hans medarbeidere på dette tidspunkt var kommet frem til et mere avansert syn enn Lange og hans samtid på hvilke muligheter til ny kunnskap om klostrenes *midelalderhistorie* utgravninger kunne innebære. De innledes av en karakteristikk av ordenen som klosteret tilhørte, og en oversikt over klosterets historie som i alt vesentlig bygger på Langes klosterhistorie. Dernest får vi en beskrivelse og bruksidentifisering av hvert enkelt rom som er sporet. Så følger en presentasjon av begravelser og andre funn, og endelig en datering som i første rekke bygger på skriftlige kilder, dernest på stilbestemmelser av funne detaljer. Stundom antydes også en relativ, intern kronologi basert på observa-

sjoner av stilmessig og bygningsteknisk art. Alt i alt blir vår forståelse av det enkelte klostres historie vesentlig utdypet. Like fullt føres fremstillingen bare frem til et visst punkt. Det som preger heftene er at de er *kildepublikasjoner*. Som sådanne er de helt typisk for Nicolaysen. I sin stilling som *antikvar* så han det som sin plikt å presentere det eksisterende materiale, men ikke bearbeide det videre. Det overløt han til andre.

Det er mulig at Nicolaysen etter utgivelsen av heftet om Nonneseter mente at det ikke fantes flere norske klosteranlegg som det var verdt å spandere særskilte kildepublikasjoner på. Etter kriteriene som er antydnet ovenfor, kunne vi likevel kanskje ha ventet oss en publikasjon om Olavsklosteret i Oslo som han selv hadde undersøkt i 1865, for ikke å snakke om Utstein, vårt eneste rimelig bra bevarte kloster. Men ingen av disse anleggene var på dette tidspunkt godt nok undersøkt. Johan Meyer tok riktignok opp arbeidet med Utstein og presenterte anlegget i et foredrag i Fortidsminneforeningen i 1899, men da var Nicolaysens formannstid ute, og Foreningen ble ledet av folk som var mere interessert i å publisere monumenter tilhørende vår nasjonale bygningskultur etter reformasjonen enn middelalderske klostre.

Arbeidet som avsluttet denne – hva vi kunne kalle »opplagelses- eller gründerfasen« – i norsk klosterarkeologi, var avdekningen av klosterkirkeruinen på Munkeby i Nord-Trøndelag. Dette arbeidet som foregikk i 1906-1910, ble ledet av arkitekt Nils Ryjord. Men det er typisk at arkitekten til å begynne med ikke trodde at ruinen representerte restene av en klosterkirke men en middelaldersk sognekirke. Arbeidet ble publisert i Fortidsminneforeningens årsberetning.

Sammenfattende kan vi slå fast at de første under-

søkelsene av norske klosteranlegg i liten utstrekning var diktert av rent vitenskapelig hensyn. Det forelå intet samlet program for en bygningsarkeologisk utforskning av klostrene. Som i så mange andre sammenhenger er det en »antikvarisk« preget forskning vi står overfor, d.v.s. en forskning som er et biprodukt av vernarbeidet. Når det gjaldt klostrene mente man åpenbart at det i første omgang var tilstrekkelig å lokalisere dem og finne ut hvor meget som fremdeles eksisterte. I neste omgang måtte så restene konserveres for ikke å forringes ytterligere når de først var gravd frem. Bygningsfunn fra rasmassene ble tatt vare på og dannet grunnlaget for dateringer på stilgrunnlag. Ut over dette ble det ikke gjort forsøk på noen systematisk fremhenting av data til belysning av anleggenes historie.

Slik som situasjonen i Norge her er skissert, var den nok stort sett også i Danmark og Sverige frem til denne tid. Men omkring 1910 skjer det noe som skiller utviklingen i disse to landene fra utviklingen i Norge. I Danmark utkom første hefte i et korpusverk om danske klostre utgitt av Vilh. Lorenzen. Dette verket skulle komme til å omfatte i alt 11 hefter utgitt i perioden 1912-1941. I forordet til hefte 2 fra 1914 (om de danske fransiskanerklostres bygningshistorie) heter det:

»Nærværende Værk indeholder ikke alene en rent bygningshistorisk Skildring paa det nødvendige topografiske Grundlag. Det tilstræber samtidig at gøre Rede for Ordenens Fremstilling af Bygningerne som Ramme om det daglige Liv i Klostrene. Dets samlede Maal er at belyse den Bygningskultur, der knytter sig til Fransiscanerordenens Kirker og Boliger og det skulde bidrage sit til en rigtig Forstaaelse og Vurdering af dansk middelalderlig Bygningskultur i det Hele«.

Mens danskene begynte i den hjemlige enden, så å si, gikk svenskene den motsatte veien. Samme år som Lorenzen utga sitt første hefte i den danske serien, utga Sigurd Curman et første bind om kirkeplanene i et stort anlagt oversiktsverk om Cisterciensernes byggnadskonst i Europa. Etter å ha gjennomgått hele det europeiske materialet og analysert den generelle utviklingen, setter han også de nordiske lands cistercienserkirker inn den europeiske sammenhengen. Av de norske kirkene behandler han to, nemlig Lyse og Hovedøya. Tautra og Munkeby tar han ikke med. For Lyseklosterkirkens vedkommende trekker han de tidlige engelske kirkene i Waverley og Tintern inn som forbilder, mens han avviser at den eldste delen av Hovedøykirken (skipet) kan ha hatt noe med cisterciensermunkene å gjøre i det hele tatt. Akkurat dette fikk sin smukke arkeologiske bekreftelse samme år som Curmans bok utkom, idet arkitekt Bredo Berntsen da kunne gi det endelige bevis på at cistercienserkirken i virkeligheten var en utvidelse av en eldre kirke, ved å blottlegge denne kirkens apsidale koravslutning inne i cistercienserkirkens kor.

Betydningen av Curmans arbeid ligger i at han viser hvilken arkitekturhistorisk sammenheng de nordiske cistercienserkirkene står i, og derigjennom hvilken internasjonal kultursfære vårt hjemlige klostervesen var en del av. Hans arbeid fikk i særlig grad betydning for en enkelt mann som kom til å spille en helt avgjørende rolle i norsk klosterarkeologi i en periode, nemlig Gerhard Fischer.

Gerhard Fischer (1890-1977) kom til å arbeide spesielt med *tre* norske klostre: Hovedøya, Olavsklosteret i Oslo og Utstein kloster. Resultatene av sine undersøkelser i Olavsklosteret fikk han aldri publisert, men for de to andre klostrenes vedkommende

foreligger det særpublikasjoner som nærmest må betegnes som »populærvitenskapelige«. (En form Fischer i virkeligheten foretrakk). De gir likevel et godt inntrykk av Fischers arbeidsmetode og resultatene av den.

Hovedøya ble undersøkt av Fischer i begynnelsen av 1930-årene, og artikkelen »Cistercienserne og Hovedøya« kom i *St. Hallvard* i 1935 (Gjenopptrykket i Fortidsminneforeningens serie *Fortidsminner* LXI i 1974). Inspirert av Curman satte Fischer anleggene (ikke bare i kirkene) på Hovedøya og Lyse inn i en europeisk sammenheng. Innledningsvis gjennomgår han flere av de mest kjente burgundiske og engelske cistercienserklostrene for å vise i hvilken grad de norske anleggene, til tross for sin ringe størrelse, følger de generelle normer for utformingen av et cisterciensieranlegg. Dernest følger en kritisk gjennomgang av Nicolaysens funksjonsbestemmelser når det gjelder de forskjellige rom både i Lysekloster og i Hovedøya – for Hovedøyas vedkommende basert på egne bygningsundersøkelser. Denne gjennomgangen resulterte i at Fischer på en rekke punkter kom til andre resultater enn Nicolaysen. Særlig gjaldt dette sør- og vestfløyen og korsgangen på Hovedøya. Fischer kunne konstatere at anleggets bygningshistorie omfattet flere faser; han rekonstruerte dets opprinnelige utforming og påviste hvilke forandringer/ombygninger som hadde skjedd ennå mens anlegget fungerte som kloster.

På Utstein drev Fischer et kombinert restaurerings- og undersøkelsesarbeid fra 1937 og en rekke år utover. De viktigste resultatene av hans bygningsundersøkelser er påvisningen av at kirken slik den står idag representerer en ombygning og utvidelse av et mindre anlegg som høyst sannsynlig var en kongsgårdskirke. Også de nedre deler av klosterets

østfløy var etter alt å dømme bygget som del av et kongsgårdsanlegg som kong Magnus Lagabøter overlot et augustinerkonvent kort etter 1264.

Omtrent samtidig med Fischers arbeider på Hovedøya og Utstein, satte Riksantikvaren igang et oppryddings- og konserveringsarbeid ved klosterruine på Selje. Arbeidet var et ledd i et beskjeftigelses- og opplæringsprogram for arbeidsløs ungdom (til etterfølgelse!) og ble ledet av Fischers mangeårige assistent Cato Enger som her fikk operere uavhengig av mesteren. Enger var en klok mann. Han avsto fra gravningsundersøkelser. Arbeidet ble således begrenset til opprydding og konservering av synlig murverk. En rekke skarpsindige observasjoner underveis satte ham like fullt i stand til å supplere og delvis endre den tidligere oppfatning av klosterets bygningshistorie.

I løpet av de siste tretti årene har det bare vært foretatt spredte undersøkelser av norske klostre. I 1960-62 grov undertegnede ut kirken og deler av sørfløyen i augustinerklosteret på Halsnøy i Sunnhordland. Resultatene av undersøkelsen ble publisert i »Fortidsminner« LIV, 1967. Omkring 1970 arbeidet Øivind Lunde med Olavsklosterets kirke i Tønsberg, og senere med utgravninger på Munkholmen ved Trondheim hvor sparsomme rester av klosterbygninger fra et av våre eldste anlegg kunne spores. (Så sent som 1989 ble deler av selve kirken gravd frem – se bidrag av McLees senere i dette bind. Lunde har publisert en artikkel om »Olavsklosterets kirke« i Vestfoldminne 1971).

I forskningshistorisk perspektiv er det imidlertid større grunn til å fordype seg i hva som har skjedd, eller skjer, med fire av de »klassiske« norske klosteranleggene hvor tre – i et enkelt tilfelle fire – arkeolog-generasjoner nå har vært på ferde, og hvor hver

generasjons mål, metode og resultater lar seg sammenlikne.

Jeg tenker på Hovedøya, Olavsklosteret i Oslo, Lyse og Selje. Først Hovedøya. Her foretok Ole Egil Eide sommeren 1975 hva jeg vil kalle en »mikro-analyse« – for ikke å si mikroskopianalyse – av forholdet mellom den eldre kirken og cisterciensernes påbygning av den. Gjennom studiet av et enkelt jordsnitt kom Eide frem til det overraskende resultat at både Nicolaysen, som hadde datert cistercienserkoret til ca. 1290, og Fischer, som mente at det var bygget umiddelbart etter at cistercienserne kom til Hovedøya i 1147, hadde rett! Tilbyggets fundamenter og sokkelskift må ha vært lagt ut tidlig, men så har det av en eller annen grunn drøyet vel 100 år før man fullførte nybygget. Eides undersøkelse viser til fulle hvilke konsekvensrike og sikre opplysninger en kan oppnå ved inngående stratigrafiske studier innen et begrenset område. Men det er en metode som krever en høyt utviklet utgravnings- og analyseteknikk.

I forarbeidet til sin magistergradsavhandling om Olavsklosteret i Oslo fra 1986 hadde Alf Tore Hommedal liten anledning til egne arkeologiske feltundersøkelser. De begrenset seg til en undersøkelse av fundamentene på et punkt hvor den utvidede klosterkirkes murverk støtte mot murverket som tilhører den opprinnelige bygningen. Det verdifulle i hans arbeid består i at han på grunnlag av en kritisk gjennomgang av alt tilgjengelig eldre skriftlig og arkeologisk kildemateriale, kombinert med egne murverksundersøkelser av stående bygningsrester og, som nevnt, en utgravning av svært begrenset omfang, kunne utdype og sannsynliggjøre Fischers formodning om at et profant anlegg i stein var blitt planlagt og påbegynt (antakelig av kongen) på stedet før dominikanerne overtok anlegget i 1230-åre-

ne. Deretter bygget de det ut slik at det sto ferdig, omtrent slik vi kjenner det, omkr. 1280.

Av praktiske grunner lot det seg ikke gjøre for Marit Nybø å foreta egne utgravninger i Lyse kloster som hun arbeidet med i 1980-årene. Resultatene av dette arbeidet ble lagt frem i en magistergradsavhandling i 1986. Bortsett fra en avtorving av et lite område i og utenfor sørfløyen; en blottlegging som avdekket fundamentet for en revet, eller kanskje bare planlagt del av refektoriet, var undersøkelsen begrenset til analyse av stående bygningsrester som i sjenerende grad var forvansket av tidligere restaurerings- og konserveringsarbeid. Det ble således ikke mulig å si noe om anleggets forsvunne vestfløy.

Nybø kunne heller ikke støtte seg til resultatene av Fischers arbeide på samme måte som Hommedal kunne det, simpelthen fordi Fischer aldri fikk anledning til å grave på Lyse. En vesentlig del av Nybøs avhandling er derfor den sammenliknende analysen hun foretar. Spesielt utformingen av portalene i østfløyen i Fountains gir holdepunkter for rekonstruksjon av den tilsvarende portalordningen i Lyseklosterets østfløy. Også de øvrige rommene i klosteret analyseres på bakgrunn av generell kunnskap om cisterciensernes måte å utforme tilsvarende rom på. For såvidt fortsetter hun Fischers analyse fra 1935, men Nybø trenger tettere inn på monumentene – hun beveger seg fra helheten mot detaljene.

Nå er det på mange måter urettferdig og – i noen grad – direkte misvisende å trekke frem to magistergradsavhandlinger som eksempler på dagens »Stand der Forschung« innen norsk klosterarkeologi. Det er klart at disse arbeidene bærer preg av den praktisk/økonomiske situasjon de to utøverne var i, og den begrensede erfaring de hadde da de gjorde sine undersøkelser. De var studenter med begrenset tid

og begrensede midler. Like fullt er det et faktum at de to magistergradsavhandlingene stort sett representerer det vi kunne kalle dagens forskningsfront innen norsk klosterarkeologi. Det de viser oss, er at en rettlinjert fortsettelse av den forskningstradisjon Fischer, og for den saks skyld også Nicolaysen, representerte, fremdeles kan innebære betydelige muligheter til økt kunnskap om det enkelte klosteranlegg, enten nå vekten legges på sammenliknende studier eller på en stratigrafisk analyse av strategiske punkter i anlegget. Et vesentlig poeng er imidlertid, som vi forstår, at undersøkelsene bringes opp på et tidligere ukjent detaljnivå – eller fra makroplanet til mikroplanet, for å bruke en allerede antydnet klisjé.

Undersøkelser av dette slaget vil kunne gi oss mere nøyaktig kunnskap om anleggenes *bygningshistorie* – de forskjellige bygningsdelers absolutte og relative datering. Dessuten kanskje også mer kunnskap om deres arkitektoniske og stilmessige forutsetninger i norsk og europeisk bygningskunst. Det er vel og bra, men det er tross alt en begrenset målsetting. Er det mulig å skissere nye mål for klosterarkeologien, mål som vil influere på gravningsstrategi og metode?

Det er i år 137 år siden Langes klosterhistorie – vår eneste autoritative norske klosterhistorie – kom ut i sitt annet opplag. Tiden er forlenget moden for en ny klosterhistorie, og norske historikere, representert ved professor Erik Gunnes, har tatt mål av seg til å skrive den. I motsetning til Lange vil dagens norske historikere – vil jeg anta – være høyst interessert i et faglig samarbeid med arkeologer for å få bragt frem ny kunnskap om de norske klostrene. Det er jo stort sett bare de arkeologiske kildene som kan gi slik ny kunnskap ettersom de fleste av de opplysninger skriftlige kilder kan gi, vel forlenget er kjent.

Men er arkeologien istand til å gi historikerene relevant kunnskap? Klostrenes interne bygningshistorie har antakelig bare begrenset verdi i en større historisk sammenheng. Kan spaden bidra med annen kunnskap? Jeg mener ja.

I de senere år har norske historikere vært opptatt av klostrenes økonomiske historie. Holmsen og Bjørkvik har analysert forskjellige klostres jordegods i flere arbeider. Men hvordan klostrene konkret fungerte som økonomiske enheter, hvordan overskuddet av deres jordeiendommer ble samlet, lagret og eventuelt omsatt, har vi lite kunnskap om. Vi antar at det rundt ethvert klosteranlegg lå et helt kompleks av drifts- og økonomibygninger, men hittil er lite gjort for å spore restene av disse bygningene. Bare på Halsnøy kloster i Sunnhordland står slike bygninger igjen. Klosterarkeologien har i alt vesentlig beskjefuget seg med de forskjellige klostrenes kjerneanlegg, d.v.s. bygningene rundt selve klostergården. En tilfeldig grøftegraving på Lysekloster i 1975 avdekket spor av en bygning ca. 25 m fra klosterruinen. Hva denne bygningen har vært brukt til, er ukjent, men oppdagelsen av den tjener til å minne oss om at det er mulig å finne rester av den ytre krans av bygninger som må ha omgitt klostrene.

Også gjenstandsmaterialet burde kunne gi oss en pekepinn om klosterets forbindelse med utenverdenen. Nå er det dessverre slik at gravninger innen selve klosterfirkanten ofte ikke gir særlig store løsfunnmengder – enten gjenstandene nå er fjernet ved tidligere utgravninger eller de simpelthen aldri ble liggende i disse lokalitetene. De tykke kulturlagene glimrer gjerne ved sitt fravær i klosterrommene – her som i de middelalderske borganleggene. Men ett sted må jo også klosteret ha deponert det som

skulle kastes. Igjen er kanskje området innen en større sirkel rundt klosteranlegget et interessant leteområde.

Hvilke mennesker var det som i videste forstand hadde tilknytning til klosteret? Hvilke mennesker besto klostresamfunnet av utenfor den indre sirkel av klosterbrødre som dannet kjernen i det? Hvordan forandret dette samfunnet seg over tid; hvordan var det sammensatt i senmiddelalderen for eks? Det kan kanskje systematiske utgravninger av klosterets kirkegård bidra til å svare på. Hittil har det antropologiske materialet vært nokså tilfeldig behandlet. Ben- og kisterester har vært tatt vare på i den utstrekning man kom i berøring med dem i forbindelse med utgravninger i klosterkirken, i korsgangen eller i kappittelhuset, men utgravninger som primært tar sikre på å bringe frem det antropologiske materialet som klosterkirkegårdene rommer, har hittil ikke vært foretatt i Norge.

Nå må det innskytes at undersøkelser med tanke på å gi svar på slike spørsmål som de som er stilt ovenfor, ville måtte få et omfang som forbyr seg selv med de økonomiske vilkår norsk klosterarkeologi ser ut til å måtte arbeide under i overskuelig fremtid. En rimelig strategi må derfor ta sikte på, i første omgang, å drive registrering for å spore potensielle utgravningsobjekter og for øvrig sirkle inn spesielle problemer. Doktrinen om den *problemrettede* forskning gjelder i spesiell grad klosterarkeologien. Her, om noe sted, må man på forhånd danne seg en oppfatning av hvilke spørsmål det er hensiktsmessig å stille til materialet. Jeg vil avslutningsvis si noe om en igangværende undersøkelse av et norsk kloster, nemlig det såkalte *Seljeprosjektet* som finansiers av Norges almenvitenskapelige forskningsråd. Her har prosjektmedarbeiderne bevisst gått inn for å begrense

oppgaven til et studium av Seljes tidlige historie på 1000-tallet. Ved hjelp av begrensede utgravninger på strategiske steder og sammenliknende studier med utgangspunkt i de ennå eksisterende rester av klosterkirken, håper man å kunne kaste lys over forholdet mellom det eldste klosteranlegget og det bispe-sete som ifølge sagatradisjonen ble etablert på Selje. Hvor gammel er kirken som idag utgjør vestre del av den utvidede og ombyggede klosterkirken? Ble den bygget som bispekirke eller klosterkirke? Kan det i tilknytning til den eldste kirken spores rester av noe eldre kloster/bispegårdsanlegg enn det nåværende klosteranlegg som etter alt å dømme stammer fra 1300-årene?

Sentralt står også spørsmålet om hvilken historisk kjerne som skjuler seg bak den kirkelige tradisjonen om Seljemennene og Sunniva. Er det mulig å finne arkeologiske spor etter det kirkebyggeri som kong

Olav Tryggvason ifølge sagatradisjonen skal ha satt i gang på Selje? Var det knyttet til selve helligstedet, d.v.s. hvor restene av den såkalte Sunnivakirken nå ligger, eller lå denne aller eldste kirken på østsiden av øya hvor havnen må ha vært, og hvor det idag ligger en kirkeruin?

En kan være fristet til å si at en dåre kan spørre mer enn i dette tilfellet to vise kan svare. Pr. idag er i hvert fall ikke svarene klare. Resultatene så langt er det redegjort for i Alf Tore Hommedals artikkel. La meg bare avslutningsvis si at jeg håper Seljeundersøkelsen kan danne innledningen til en ny og fruktbar fase i norsk klosterarkeologi, slik at vi i samarbeid med kildehistorikerne kan nå frem til nye, interessante resultater, resultater som ikke bare angår Selje klostres bygningshistorie, men som kan kaste lys over selve kristningsprosessen og etableringen av Kirken som institusjon på Vestlandet.